

Woorden van kennis: gebedsgenezing bij charismatische katholieken¹

Gerard Roelofs

In de religieuze praktijk van charismatische katholieken neemt het bidden voor genezing een prominente plaats in. Middels 'woorden van kennis' kondigen charismatici in naam van God genezingen aan. Gelovigen getuigen ervan dat zij door dergelijke profetieën genezen zijn. De woorden van kennis, die niet gedetailleerd naar personen en ziekten verwijzen, bieden patiënten aanknopingspunten om op een actieve en creatieve wijze op hun ziek-zijn te reageren. Zij stellen hen in staat een verhaal te produceren dat hun genezingservaring vorm en inhoud verleent.

Medisch antropologen hebben zich de laatste jaren in toenemende mate beziggehouden met taalkundige aspecten van genezing. Dit heeft onder andere geresulteerd in onderzoek naar de geneeskundige dimensie van literatuur. Eén van de vragen die daarbij aan de orde kwam, is hoe en in welke mate literaire genres, zoals gedichten, verhalen en gebeden, medische doeleinden kunnen dienen (Rabuzzi & Daly 1989: vii).

Inhakend op deze ontwikkeling zal ik in dit artikel de gebedsgenezing onder charismatische rooms-katholieken bespreken. Hierin spelen 'woorden van kennis' een opmerkelijke rol. Met deze woorden kondigen charismatici in naam van God genezingen aan. Het komt veelvuldig voor dat gelovigen verklaren door een dergelijke voorspelling genezen te zijn van een ziekte. Woorden hebben hier heilzame uitwerkingen op patiënten.

Ik zal pogen enig inzicht in deze geneeswijze te verkrijgen. Daartoe zal het charismatische genezingsgebed allereerst in zijn historische en theologische context worden geplaatst. Vervolgens zal ik ingaan op het functioneren van het genezingsgebed in de praktijk. Tot slot zal mijn betoog zich toespitsen op de plaats die de woorden van kennis binnen het gebed innemen. Ik zal de charismatische opvattingen en praktijken uitgebreid voor het voetlicht brengen zonder ze aan een medische keuring te onderwerpen.

Katholieke Charismatische Vernieuwing en gebedsgenezing in de klassieke pinkstertraditie

Tegen het einde van de jaren zestig bloeide binnen de rooms-katholieke kerk het bidden voor genezing op. Een snel groeiende beweging van gelovigen vestigde de aandacht op de rol van de Heilige Geest in het geloofsleven van alledag. Deze rooms-katholieke pinksterbeweging (bekend geworden onder de naam Katholieke Charismatische Vernieuwing, in het vervolg aangeduid als KCV) benadrukte de actualiteit van het pinkstergebeuren zoals dat in het Nieuwe Testament (Handelingen: hoofdstuk 2) beschreven staat. Door de herwaardering van de tijdsfeer dat feest op Jezus' apostelen uitgestorte charisma's of 'gaven van de Heilige Geest'² kwam ook de genezende kracht van het christelijk gebed in de belangstelling te staan. In charismatische kringen verwierf het genezingsgebed al gauw een vaste plaats binnen de religieuze praktijk.

De charismatische stroming binnen de rooms-katholieke kerk valt niet los te zien van de klassieke pinksterbeweging die reeds vanaf het begin van de twintigste eeuw actief is. Zij is onmiskenbaar door deze laatste beïnvloed, niet in de laatste plaats op theologisch terrein.

De theoloog Suurmond beschouwt "(d)e vierslag Jezus als redder, doper in de Geest, genezer en wederkomende Heer ... als de theologische kern die de pinksterbeweging in al haar verscheidenheid gemeen heeft" (1990: 32). Deze geloofspunten vooronderstellen elkaar als volgt:

De aanstaande wederkomst wordt vooraf gegaan door de 'late regen' van de uitstorting van de Geest ..., waardoor de Heer de kerk als zijn bruid ooit met geestelijke gaven (inclusief die van genezing) om de wereld voor hem te winnen (Suurmond 1990: 32).

In de eerste pinksterkerken werd, behalve de gaven van glossolalie en profetie, het charisma van genezing sterk geaccentueerd (Bloeh-Hoell 1964: 142). Hieraan waren de volgende factoren niet vreemd. De geneeskrachtige werking van het gebed was rond de eeuwwisseling een vertrouwd thema in de protestantse evangelische literatuur. In 1885 vond te Londen een *Divine Healing Conference* plaats die deelnemers uit de hele wereld aantrok. Verder oefende de evangelist John Alexander Dowie vanuit zijn in 1900 in de nabijheid van Chicago gestichte Zion City veel invloed uit. Gebedsgenezing stond bij hem centraal. Veel pinkstermensen van het eerste uur, binnen en buiten de Verenigde Staten, deden zowel geestelijk als financieel een beroep op hem (Harrell 1975: 11, 13-14; Hollenweger 1988: 116-20, 353-54). Ook de pioniers van de Nederlandse pinksterbeweging, G. Polman en zijn vrouw W. Blekkink, hadden enige jaren in Dowie's Zion City doorgebracht vóórdat ze in 1906 te Amsterdam een gebedskring vestigden waaruit in de jaren daarna de eerste Nederlandse pinkstergemeente ontstond (Van der Laan 1990: 8).

Al snel was er binnen de pinksterbeweging sprake van een eindeloze versplintering van kerken als gevolg van de grote verschillen in interpretaties van de 'pinksterleer'. Toch slaagden meerdere onafhankelijke evangelisten erin de verschillen te overstijgen. Zij organiseerden grootschalige evangelisatiecampagnes waarin

geloofsgenezing centraal stond. Hun genezingsdiensten trokken grote massa's gelovigen (Harrell 1975: 12; Bloch-Hoell 1964: 148-49).

Vandaag valt er een grote verscheidenheid aan te treffen in de houding die individuele pinkstergroepen aannemen ten opzichte van gebedsgenezing in het algemeen en genezende evangelisten in het bijzonder (Hollenweger 1988: 357). Over het geheel genomen kan echter volgens Suurmond nog steeds gesteld worden dat "(m)eer dan enige andere gave, door de pinksterbeweging het charisma van genezing benadrukt (wordt)" (1990: 38).

Gebedsgenezing in de katholieke kerk

De rooms-katholieke kerk kent een overlevering van heiligen en ordestichters in wier levens charismatische ervaringen (waaronder die der genezing) een belangrijke rol hebben gespeeld. In de loop van de kerkgeschiedenis hebben claims op openbaringen van de Heilige Geest in zijn gaven zich steeds meer tot hen beperkt (Suenens 1975: 46-48).³ Omdat katholieken opgegroeid zijn met een dergelijke traditie en aangezien genezing nog steeds een belangrijke rol speelt bij de heiligerklaring, is genezing volgens de katholieke priester MacNutt, die binnen de KCV als een autoriteit wordt beschouwd op het gebied van gebedsgenezing, "waarschijnlijk gemakkelijker te begrijpen voor katholieken dan voor protestanten" (1974: 12). In dit verband kunnen ook de door Rome erkende Maria-verschijningsplaatsen zoals Lourdes en Fatima niet onvermeld blijven, waarheen zich jaarlijks vele tienduizenden gelovigen op bedevaart begeven in de hoop er een wonderbaarlijke genezing te beleven.

Ondanks het bestaan van deze charismatische overlevering in de rooms-katholieke kerk werd gebedsgenezing in de loop van de twintigste eeuw meer met evangelisch christendom dan met rooms-katholicisme geassocieerd (Harrell 1975: 10). Het zou tot in de late jaren zestig duren alvorens de charismatische beweging binnen de katholieke kerk de aanzet gaf tot een heroriëntering op het charisma van genezing. Dit leidde ertoe dat charismatische katholieken het bidden voor genezing integreerden in hun geloofsleven. Het verschil met het pinksterreveil aan het begin van deze eeuw was dat deze charismatici (ook wel neo-pentecostalist genoemd) in tegenstelling tot de klassieke pentecostalisten lid zijn gebleven van hun kerk van herkomst.⁴ Het is dan ook niet verwonderlijk dat katholieke charismatici in het kader van gebedsgenezing aansluiting zochten bij bestaande kerkelijke sacramenten. Voordat ik daar verder op inga, dienen eerst de theologische fundamenten van het charismatische gedachtegoed aangegeven te worden.

Charismatische genezingstheologie

Charismatici gaan ervan uit dat het genezingswerk dat Jezus gedurende zijn verblijf op aarde verrichtte niet werd afgebroken door zijn overlijden. Integendeel, zo luidt de redenering, Hij heeft zijn volgelingen opgedragen zijn werk na zijn dood voort te zetten. Op basis van een aantal bijbelteksten (b.v. Markus 16: 15-18; Johannes

14: 12) huldigen charismatici de opvatting dat deze opdracht niet alleen gericht was tot Jezus' apostelen en leerlingen, maar dat zij tot op heden geldingskracht bezit voor *alle* gelovigen. MacNutt concludeert dat

...genezing en bevrijding een onderdeel vormen van de zending van de kerk ... Het werk van de kerk is nog steeds niet afgelopen en heeft de bedoeling voortgezet te worden via moderne apostelen, hedendaagse christenen die prediken en dezelfde daden doen die Jezus deed ... (1974: 50)

Deze 'moderne apostelen' trekken fel ten strijde tegen de volgens hen in theologie en kerk dominante prediking die leert dat het menselijk lijden afkomstig is van God. Hierin wordt "de nadruk gelegd op het blijmoedig dragen van het opgelegde kruis" (MacNutt 1974: 25). De gelovigen wordt voorgehouden zich niet tegen Gods wil te verzetten, maar te berusten in ziekte en tegenslag. Deze opvatting zou volgens Kelsey tussen de derde en vijfde eeuw van onze jaartelling de geloofshouding uit het begin van de kerkgeschiedenis verdrongen hebben, toen men er nog vanuit ging dat genezing Gods wil en werk was (geciteerd in MacNutt 1974: 41-42).

Aan de hand van de traditionele kerkelijke leer van de erfzonde laten charismatici zien dat de leerstelling uit de eerste kerkjaren nog steeds de enige juiste is. Zij prediken dat de oorzaak van het lijden gelegen is in de natuurlijke staat van zonde waarin ieder mens geboren wordt als gevolg van de zondeval van Adam en Eva in het aards paradijs. De duivel en boze geesten spelen op deze natuurstaat in door mensen aan zich te binden. Ziekte en dood worden beschouwd als een erfdeel dat is overgegaan van Adam en Eva op hun nakomelingen en als gevolg hiervan onlosmakelijk verbonden is met het menselijk bestaan. Maar God heeft de mens niet aan zijn lot overgelaten. Hij heeft zijn zoon Jezus Christus naar de aarde gezonden om het gevallen mensdom te verlossen van de zonden en te bevrijden uit het lijden. Jezus heeft verkondigd dat de weg naar het 'rijk Gods' via bekering loopt. Dit koninkrijk reikt over de grenzen van de dood tot in het 'rijk der hemelen' alwaar de zonde en de dood voorgoed zijn overwonnen. De gezangen waarvan in het Nieuwe Testament verslag wordt gedaan zijn voor charismatici onlosmakelijk verbonden met de 'blijde boodschap' die Jezus kwam brengen. Deze boodschap heeft volgens hen nog steeds niets aan waarheid ingeboet: Jezus leeft en Hij geneest (Vansanten 1979).

Een getuigenis van een gebedsgenezing nader bekeken

Gezien het onbegrip waar de hierboven verwoorde opvatting volgens charismatici in de dominante katholieke spiritualiteit op stuit, is het niet verwonderlijk dat zij erop gebrand zijn de geldigheid van hun exegese te staven met ervaringen uit de praktijk.⁵ Getuigenissen⁶ waarin van Gods helende ingrepen wordt verhaald zijn dan ook niet weg te denken uit de charismatische geloofspraktijk. In deze getuigenissen bevestigen charismatici elkaar in de juistheid van hun ideeën en proberen zij niet-charismatici te overtuigen van de geldigheid van de pinksterinterpretatie. In een aflevering van het periodiek *Jezus Leeft!* dat wordt uitgegeven door de Vlaamse KCV valt de volgende markante getuigenis te lezen:

1 ...In mei en juni ('85) was ik de dood nabij... Een
 gevaarlijke tumor van de pancreaskop hield me in de klem...
 Het begon met een mis waarbij woorden van genezing
 uitgesproken werden waarin ik mij herkende. Door de groep
 5 werd over mij gebeden en ik werd gezalfd. 't Was een groot
 geluk dat het woord tot mij gericht was – een teken dat
 de Heer mij bedacht. In oktober volgde ik retraite in
 Schilde. Ik wilde genezing en bevrijding bekomen. Tijdens
 een mis kwamen terug woorden van genezing. Ik herkende mij
 10 daar weer in. (Niemand kende mij). Het klonk als volgt:
 “De Heer geneest iemand die zich moet laten behandelen voor
 een gezwel. Deze operatie is niet meer nodig. De tumor
 is verdwenen. Ik genees de pancreas. Ik schenk genezing
 aan de maag en de lever. Ik herstel de verzwakking door
 15 bloedverlies. Ik schenk nieuwe levenskracht. Ik schenk
 genezing aan de gewrichten in de knieën.” Daarna werd over
 mij gebeden met zalving. Eind oktober getuigde ik van mijn
 genezing. Tijdens dat getuigenis ondervond ik gedurende
 enkele seconden een ongewone, weldoende warmtestraling,
 20 die doorstroomde in de volle lengte van de wervelkolom.
 Het bewijs dat de Heer mij aanraakte en genas. Van dan
 af verdween de pijn in de pancreasstreek ... Op 20 november
 '85 moest ik terug onder de scanner. De dokter was
 verwonderd over de uitslag. Hij vroeg me wat er gebeurd
 25 was. Op de scanner was geen spoor van ziek-zijn te vinden.
 Dank met mij de Heer die leeft en die geneest! [november
 1986: 25, ondertekend Z.J. De redactie vermeldt nog dat
 ‘bijgevoegde protocollen’ het verhaal bevestigen, GR]

Deze getuigenis bevat een aantal elementen die van centrale betekenis zijn binnen de charismatische genezingspraktijk. Laten we ze één voor één de revue passeren.

Allereerst vallen de ‘woorden van genezing’ op (r. 3,9). Dit zijn aankondigingen van genezingen die één of meerdere participanten uitspreken. De persoon die dat doet claimt daarmee de ‘gave van genezing’ te hebben ontvangen. Op grond hiervan brengt hij of zij namens de Heilige Geest een goddelijke boodschap aan de anderen over waarin melding van genezing wordt gedaan. Een dergelijk woord van genezing wordt in charismatische kring ook wel ‘woord van kennis’ genoemd. De eerste persoon enkelvoud in een woord van kennis (r. 13-15) verwijst volgens de betrokkenen naar God.

MacNutt koppelt het woord van kennis aan ‘de gave van geloof’ die slechts “aan sommige christenen” gegeven is. Bij personen die deze gave bezitten “is het gebed om een genezing meer een *bevel*: ‘Wees genezen’” (1974: 110). Hij onderscheidt dan ook twee vormen van genezingsgebed: het vragen om genezing aan God door een voorbidder in de vorm van smeekgebed en het bidden om genezing door een voorbidder die zich op grond van een goddelijke openbaring tot de patiënt richt en genezing aankondigt (1974: 110-11). In bovenstaand citaat is duidelijk sprake van de tweede vorm. Degene die de woorden van genezing spreekt, laat er geen twijfel over bestaan dat “iemand die zich moet laten behandelen voor een gezwel” (r. 11-12) goddelijke genezing zal vinden. Een operatieve ingreep is overbodig

geworden (r. 12). Ik zal nog uitgebreid terugkomen op de plaats die woorden van kennis innemen binnen het charismatische genezingsgebed.

Uit het citaat valt op te maken dat er voor genezing werd gebeden in het kader van de mis- of eucharistieviering (r. 3,9). Zoals al eerder vermeld, wenst de KCV de officiële rooms-katholieke kerk niet te verlaten, maar stelt ze zich ten doel haar van binnenuit te vernieuwen. Naast het opzetten van niet-sacramentele liturgische vieringen zoals de charismatische gebedsgroep (al houden gebedsgroepen die priesters in hun midden hebben er de gewoonte op na een eucharistieviering in hun bijeenkomsten te integreren), hecht men er binnen de KCV veel waarde aan het kerkelijke sacramentele gebeuren nieuw leven in te blazen.⁷

Een terrein waarop dat laatste naar voren komt is dat van de zalving (r. 5,17). Hiermee wordt het kerkelijke sacrament van de ziekenzalving bedoeld. Dit sacrament was binnen de rooms-katholieke kerk lange tijd bekend als 'heilig oliiesel' (vernoemd naar de olie waarmee gezalfd wordt) en werd uitsluitend toegediend aan personen die in doodsgevaar verkeerden. Het functioneerde als het laatste sacrament dat aan een stervende werd toegekend. In 1974 heeft Rome het oliiesel echter de interpretatie teruggegeven die het tot in de middeleeuwen bezat, namelijk dat het bedoeld is voor genezing "van de hele mens en niet langer vooral gezien wordt als voorbereiding op de dood" (MacNutt 1974: 9). Toch vindt de tegenwoordige christen het volgens MacNutt gezien de historische achtergrond "moeilijk dit sacrament te begrijpen" (1974: 245). Charismatici erkennen de 'holistische' uitwerking van dit sacrament op zieke christenen in elk stadium van hun leven wèl ten volle.⁸ Het zalven van zieken vereist natuurlijk wel de aanwezigheid van één of meerdere priesters (die immers door de kerk zijn aangesteld de sacramenten toe te dienen).

Een 'warmtestraling' in het lichaam, waarvan voorts in het citaat uit *Jezus Leeft!* sprake is (r. 19), wordt herhaaldelijk door charismatici genoemd als teken van genezing. Op de 13de Nationale Open Dag van de KCV Nederland op 2 juni 1990 te Utrecht wees de voorganger, de Canadese pater Tardif, hier ook op. Tardif, die volgens eigen zeggen in 1974 met de hulp van biddende charismatici van een acute longtuberculose genas en sindsdien de wereld rondreist om genezingsdiensten te leiden,⁹ hield zijn gehoor als herkenningspunt van genezing een 'warme gloed' voor. Deze zou uitstralen door het zieke lichaamsdeel dat aan het genezen was. Het merendeel van de gelovigen dat tijdens het genezingsgebed naar het podium snelde om te getuigen van genezing verhaalde in overeenstemming hiermee van een warm gevoel dat hun lichaam doorstroomde op het moment dat Tardif de woorden van kennis sprak waarin zij zichzelf herkenden.

Het citaat is in het licht hiervan enigszins verwarrend. Op het moment dat de betrokkene reeds getuigde van de ervaren genezing ondervond hij of zij een warmtestraling in de wervelkolom (r. 17-20). In het vervolg (r. 21-22) wordt de indruk gewekt dat de genezing eerst vanaf dat moment op gang kwam. Bovendien werd de warmtestraling niet in het zieke lichaamsdeel (de pancreas) gevoeld, maar op een andere plek. Het blijkt dus wel vaker voor te komen dat getuigenissen "niet alle even overtuigend (zijn)", zoals de charismaticus Maes vaststelt in zijn verslag van de pinksterviering 1990 van de Vlaamse KCV, alwaar pater Tardif eveneens optrad (*Jezus leeft!* juli/aug. 1990: 7).

MacNutt noemt een gevoel van warmte “het meest voorkomende verschijnsel bij het bidden om genezing” en associeert dit met “menselijke liefde, met de warmte van vriendschap.” Koude daarentegen “is verbonden met de tegenwoordigheid van kwaad” (1974: 151). Elders heeft hij het – in overeenstemming met Tardif – over warmte “als een fysiek verschijnsel (dat) dikwijls wordt gevoeld in het aangetaste orgaan” (1974: 263).

Een andere fysieke warmtesensatie die MacNutt vermeldt staat in verband met handoplegging. Volgens hem schijnt er bij het opleggen van handen op zieken vaak een “overdracht van levengevende kracht ... soms als een soort zachte elektrische stroom, soms als een warme gloed” plaats te vinden vanuit degene die over de zieke bidt (1974: 173).¹⁰ Het opleggen der handen op de persoon waarover men bidt is – naast het zalven met olie – een tweede rituele handeling die charismatici in het kader van genezingsgebed kunnen uitvoeren. Deze kan ook door leken worden uitgevoerd en komt derhalve veelvuldiger voor dan zalving.

De relatie tussen charismatici en de medische wereld (r. 23-25) is een verhaal apart. In het algemeen kan gesteld worden dat tegenwoordig het merendeel der charismatici, evenzeer als de meeste leden der pinksterkerken (Hollenweger 1988: 358-59), hulp van de kant van de geneeskunde niet afwijst (MacNutt 1974: 229; Maes 1985: 1). Wel kunnen zich volgens MacNutt gevallen voordoen waarin “God sommige personen ertoe leidt hun medicijnen niet meer te gebruiken” (1974: 228), maar van een tegenstrijdigheid tussen gebed en medicijnen is naar zijn idee geen sprake: “... de dokter, de verpleegster en de persoon met de gave der genezing vormen samen Gods genezingsteam” (1974: 229).

Ter illustratie van deze stelling vermeldt MacNutt het volgende krasse geval. Tijdens een bezoek aan vrienden in Houston werd hem eens gevraagd over de zoon des huizes, die aan astma leed, te bidden. Direct nadat MacNutt afscheid had genomen van het gezin, kreeg de jongen een verschrikkelijke astma-aanval. Een gealarmeerde dokter, die niet de huisarts was, verstrekte medicijnen en stelde de volgende morgen een nieuwe diagnose op grond waarvan hij de patiënt andere medicijnen voorschreef dan deze gewend was te gebruiken. De jongen genas na verloop van enige tijd volkomen. Ook al had het gebed in eerste instantie een negatieve uitwerking, toch werd het volgens MacNutt verhoord: de ouders werden gedwongen een dokter te raadplegen die de juiste diagnose stelde: ze vonden de dokter “die God wilde gebruiken om (de jongen) te genezen” (1974: 231-32).

De oorzaak van de problematische verhouding tussen charismatici en medici moet dan ook gezocht worden aan de kant van de laatsten. Het standpunt dat de medische wereld er met betrekking tot geloofsgenezing op nahoudt, is niet bepaald genuanceerd te noemen. Zolang er pinkstergroepen bestaan hebben dokters en psychiaters deze op dit terrein heftig bestreden. Terugkerende thema's in de kritiek zijn de verwijten dat de veronderstelde genezingen niets anders inhouden dan tijdelijke suggestieve afnamen van de klachten en dat de sterke emotionele geladenheid van de gebedsbijeenkomsten labiele bezoekers tot neurose en psychose brengt (Bloch-Hoell 1964: 150).

De radicale evangelisten die iedere vorm van medisch ingrijpen verwerpen hoeven uiteraard op geen enkel krediet vanuit medische hoek te rekenen (en zullen daar ook geen enkele behoefte aan hebben). Eenzelfde houding mag men verwachten

ten opzichte van de volgens Hollenweger (1988: 359-60) binnen de pinksterbeweging niet onbekende verslagen waarin melding wordt gedaan van opstandingen uit de dood.

Charismatici die menen via gebed genezing te hebben ondervonden beklagen zich er geregeld over dat hun artsen dit niet zwart op wit wensen te erkennen. Tijdens de eerder vermelde samenkomst te Utrecht deed een vrouw in een getuigenis uit de doeken hoe ze “door Jezus was genezen” van een verlamming aan haar benen. Haar dokter kon de verbetering volgens haar niet tegenspreken. Ze eindigde haar verhaal met de emotionele uitroep: “Het enige wat de dokter niet wenst te geven is een verklaring met de tekst: Genezen door onze heer Jezus Christus!” Wanneer medische bewijsstukken van genezing voorhanden zijn, zullen de voormalige patiënten dan ook niet talmen deze aan de wereld te tonen (r. 27-28). Uiteraard zal daarmee de vraag wie de genezing tot stand heeft gebracht voor alle partijen niet eensluidend beantwoord zijn: God of de dokter?

Soorten van genezing

De lezer zou uit het bovenstaande de indruk kunnen krijgen dat charismatici zich in het kader van geloofsgenezing uitsluitend richten op genezing van lichamelijke kwalen. Niets is minder waar. MacNutt onderscheidt vier soorten genezing: geestelijk (bekering van persoonlijke zonden), psychisch (‘genezing der herinneringen’ ofwel innerlijke genezing), lichamenlijk (genezing van lichamelijke ziekte) en exorcistisch (bevrijding van demonische gebondenheid en bezetenheid) (1974: 181). Deze verschillende vormen van genezing hangen met elkaar samen. Zo is er voor lichamelijke genezing “dikwijls eerst vergeving van zonden of een innerlijke genezing nodig” (1974: 152). Geestelijke, psychische en lichamelijke ziekte kunnen alle veroorzaakt worden door demonische invloed, in welk geval gebed om bevrijding vereist is (1974: 140). Net als conventionele psychotherapeuten hebben katholieke charismatici de beschikking over meer dan één techniek om een specifiek probleem te lijf te gaan (Chordas & Gross 1976: 247).

De vier soorten genezing vereisen verschillende toepassingen in gebed. Allereerst dient de gebedsgenezer “de juiste onderscheiding – wat hetzelfde is als de juiste diagnose maar dan op het gebied van het gebed” (MacNutt 1974: 169) te zoeken alvorens hij of zij kan beslissen welke vorm van gebed voor de patiënt in kwestie opportuun is. Hiertoe luistert de genezer naar de zieke persoon die vertelt wat hem of haar scheelt en naar God die door de gave van kennis de ware diagnose aangeeft wanneer niet precies duidelijk wordt wat de patiënt mankeert. Het bidden om innerlijke genezing en om bevrijding en exorcisme vragen de meeste tijd en begeleiding. Voor deze vormen van gebed adviseert MacNutt een aantal stappen die elkaar dienen op te volgen (1974: Hoofdstuk 13,15).

Uit verschillende getuigenissen valt echter af te leiden dat de waarde van deze behandelingsvoorschriften betrekkelijk is. MacNutt beschrijft situaties waarin gebed voor een bepaalde vorm van genezing leidde tot een onverwachte genezing op een ander terrein (b.v. 1974: 148). Ook is het volgens hem voorgekomen dat gebed voor genezing van een zeker lichaamsdeel als resultaat had dat de patiënt van een

andere, niet genoemde lichamelijke kwelling genas (1974: 124). Verder zijn er verhalen van gelovigen in omloop waarin zij beweren genezing te hebben ontvangen terwijl ze er niet om gevraagd hadden. Tevens zijn er genezingen gerapporteerd van mensen die zelf niet in gebedsgenezing geloofden en zagen personen die op verzoek over zieken baden, maar er zelf sceptisch tegenover stonden, tot hun stomme verbazing dat hun gebed heilzame uitwerkingen had (1974: 113). Wanneer MacNutt over meerdere personen tegelijk bidt en hij niet de tijd heeft ze ieder afzonderlijk hun verhaal te laten vertellen opdat hij de juiste 'onderscheiding' kan zoeken, bidt hij in glossolalie over ze. Dit doet hij ook in landen waarvan hij de taal niet spreekt. "Op deze wijze zijn er velen genezen ..., terwijl ik zelfs niet wist wat de noden waren van iedere persoon ..." (1974: 179).

Zelf is MacNutt de laatste die zal beweren dat er een blauwdruk voor gebedsgenezing bestaat: genezing is in zijn opvatting een "mysterie dat God is". God bepaalt zelf wat de juiste wijze, tijd en plaats van genezing is en Hij laat zich niet naar de mensenhand zetten.¹¹ De paradoxen die in de dienst der genezing worden ervaren wijzen er volgens MacNutt op dat het om een mysterie gaat (1974: 126).

In de praktijk blijken charismatici de vele voorschriften die MacNutt geeft (en waarvoor hij in weerwil van het bovenstaande 280 pagina's nodig heeft) dan ook niet zo nauw te nemen. Dit komt op spectaculaire wijze tot uiting tijdens de massabijeenkomsten die in het kader van 'diensten voor genezing en bevrijding' van tijd tot tijd door de KCV worden georganiseerd. Tijdens deze evenementen bidt een voorganger over honderden of duizenden mensen tegelijk en bestaat er geen gelegenheid voor een individuele behandeling van een patiënt door een voorbidder of 'genezingsteam'.

De reeds eerder geïntroduceerde pater Tardif heeft in de loop der jaren een sterke reputatie op dit gebied opgebouwd. Charismatici in Nederland en Vlaanderen beschouwen hem als één van de meer succesvolle gebedsgenezers, hetgeen niet in de laatste plaats te danken is aan het enthousiasme waarmee zij zijn autobiografie (Tardif 1985) hebben ontvangen.¹² Op basis van een aantal *cases* waarin Tardif optreedt zal ik zijn manier van evangeliseren nader onderzoeken.

De dienst der genezing

Charismatische diensten voor genezing en bevrijding worden in uiteenlopende verbanden gehouden. In Nederland en België worden ze met een zekere regelmaat door één of meerdere gebedsgroepen of door een charismatische leefgemeenschap of een gebedshuis georganiseerd. Daarnaast zijn er de landelijke genezingsdiensten die naar aanleiding van een bijzondere omstandigheid worden opgezet, zoals het bezoek van een vermaarde gebedsgenezer of een nationale pinksterviering. De opkomst van gelovigen is in deze gevallen beduidend hoger dan bij de eerstgenoemde gelegenheden die meer gericht zijn op een lokaal – stedelijk of provinciaal – publiek.¹³ In beide gevallen is er doorgaans sprake van een programma dat de gehele dag in beslag neemt.

De omvang van het gebeuren heeft gevolgen voor de opzet van het genezingsgebed. In het voorjaar van 1987 heb ik in België een aantal kleinschaliger diensten

bijgewoond, onder andere in het gebedshuis Rabboeni te Antwerpen. De gelovigen konden zich gedurende een daartoe in de middag gereserveerde tijdspanne tot één van de aanwezige genezingssteams wenden. Deze bestonden uit twee of meer personen die tijd uittrokken voor het aanhoren van de noden der patiënten. Vervolgens werd er onder handoplegging over de patiënt gebeden. Deze evenementen boden de ruimte voor een zorgvuldige benadering van de patiënt in de zin waarover MacNutt het in zijn boek heeft. De opkomst bij de massale landelijke bijeenkomsten laat een dergelijke individuele begeleiding van de patiënten niet toe, zoals ik op 2 juni 1990 tijdens de Nederlandse pinksterviering kon vaststellen. Het programma op die dag zag er als volgt uit.

Tussen 9.00 en 10.00 uur in de ochtend vond de 'ontvangst' of het 'onthaal' plaats. De bezoekers werden aan de ingang van de Veemarkthallen, waar de bijeenkomst plaatsvond, verwelkomd. Men kon alvast wat rondneuzen, bijvoorbeeld in de aanwezige boeken- en informatiestalletjes, en een zitplaats uitzoeken. Een aantal rijen vóór in de zaal was gereserveerd voor minder-valide bezoekers, terwijl er tevens ruimte was opgehouden voor rolstoelen en stretchers. Op het podium begon de zang- en muziekgroep zich te installeren. Even na tienen werd de dienst geopend en nam het gezamenlijke 'lofgebed' een aanvang. Dit duurde niet langer dan een uur, waarna pater Tardif, de speciale gast van de dag, het ochtendprogramma voortzette met zijn 'inleiding' of 'onderricht'. Dit onderdeel besloeg een kleine twee uur (Tardifs uiteenzetting in het Frans werd door een tolk simultaan vertaald). Na een korte 'eucharistische aanbidding' werd er ongeveer twee uur gepauzeerd. Tijdens deze onderbreking was er in een belendende ruimte opnieuw gelegenheid tot aanbidding van het uitgestalde sacrament van Christus. Vervolgens werd de dag afgesloten met een eucharistieviering die meer dan drie uur duurde. Het feitelijke genezingsgebed vond plaats tijdens deze eucharistieviering, na de communie, en nam ongeveer een uur in beslag.

De verschillende programma-onderdelen kunnen niet los van elkaar worden verstaan. Ze vormen ieder voor zich een integraal onderdeel van de genezingsdienst. Meer dan bij andere charismatische evenementen lag het accent tijdens de lofprijzing, het ochtendonderricht en de preek in de eucharistieviering op de rol van Jezus als genezer en de geneeskrachtige werking van het gebed. Mochten er onder de aanwezigen personen zijn geweest die zonder al te grote verwachtingen naar de bijeenkomst waren gekomen, dan werd hun gedurende het verloop van de dag alle tijd en mogelijkheden geboden deze alsnog te ontwikkelen. Anderen zullen zijn gesterkt in hun hoop en ongetwijfeld méér nog dan tevoren reikhalzend hebben uitgekeken naar het gebed om genezing.

Pater Tardif in actie

Na afloop van de communie stelden Tardif en de tolk zich op achter het altaar. De priester die de mis had opgedragen en de andere priesters die tijdens de eucharistieviering op het podium aanwezig waren geweest verwijderden zich. Het koor ging voor in een gezamenlijk lied, waarna Tardif in tongen begon te spreken. Toen hij hiermee klaar was, pakte hij de microfoon op het altaar uit de standaard, zodat hij

zich vrijelijk over het podium kon bewegen. Gedurende ruim een uur kondigde hij de woorden van kennis aan die hij volgens eigen zeggen via het spreken in tongen van de Heilige Geest ontving: middels deze woorden maakte God aan de assemblée kenbaar welke genezingen er plaats vonden. Tardif vroeg aan degenen die zich in de aankondigingen herkenden, dit duidelijk te maken door op te staan en de armen in de hoogte te steken. Ook kon men naar voren komen om direct publiekelijk getuigenis af te leggen van het ondervonden herstel. In zijn woorden van kennis liet Tardif de meest uiteenlopende kwalen en klachten de revue passeren. Artroses, rugklachten, hoofdpijnen, doofheid, slechtziendheid, kanker, verlammingen, alcoholisme en onvruchtbaarheid kwamen aan bod. Van tijd tot tijd werd Tardif onderbroken door opspringende en zich naar het podium spoedende personen. De menigte raakte meer en meer opgewonden en begeleidde het gebeuren met veelvuldig applaus en luid 'alleluia'-geroep. De tolk moest het publiek geregeld manen te blijven zitten: om misverstanden en verwarring te voorkomen, mochten alleen zij die meenden genezen te zijn opstaan.

Aan de hand van een cassettebandje van de Stichting Getuigenis van Gods Liefde kan het verloop van een dergelijk genezingsgebed worden gevolgd. Het betreft de opname van een ongedateerde eucharistieviering waarin dezelfde pater Tardif voorgaat in het gebed voor genezing van de zieken (Cassette: Effeta).

Tardif begint met een uitvoerig dankgebed tot Jezus waarin hij het geloof en het vertrouwen van de aanwezigen in diens goedertierendheid uitspreekt. Op voorpraak van de Maagd Maria smeekt hij genezing van de zieken en een diepe bekering van de gehele gemeente af, opdat het woord Gods door tekens bevestigd mag worden. Hierna gaat hij over in tongentaal en na een korte lofprijzing komt hij met een eerste woord van kennis:

... Heer Jezus wij danken u om alles wat u temidden van ons aan het doen bent, o Heer u bent almachtig, o Heer u bent echt de gezondheid van de zieken, o Heer u bent verschillende zieken aan het genezen hier aanwezig Heer, o Heer wij beloven u dat wij zullen getuigen van de geweldige dingen die u temidden van ons aan het doen bent, o Heer ik dank u met deze hele verzameling van mensen want verschillende van ons die lijden fysiek aan het hart, o Heer u bent minstens acht mensen die aan het hart lijden aan het genezen Heer ... [vertaling tolk].

Vervolgens spreekt Tardif opnieuw in tongen en kondigt aansluitend daarop aan dat een vrouw in de kerk aan het genezen is van een artrose aan de hals. Zij zou sedert enige minuten een hevige warmte in haar hals voelen en kan vanaf dit moment haar hoofd zonder problemen naar links en rechts draaien. Hij verzoekt haar de handen hoog in de lucht te steken, hetgeen blijkens het opklaterende applaus inderdaad gebeurt. Zonder verdere uitweidingen gaat het zo ruim een half uur voort: Tardif kondigt achter elkaar genezingen aan en wacht tot er een reactie volgt.

De woorden van kennis zijn, zoals ook uit het bovenstaande citaat blijkt, niet erg gespecificeerd. De kwaal wordt altijd genoemd, maar de omschrijving van de patiënt is erg vaag. Hooguit worden aantal en geslacht genoemd, maar de leeftijd van de betrokkenen wordt, als deze al vermeld wordt, ruim omschreven in termen van 'jong' of 'oud'. Een vermelding van beroep, plaats van herkomst of situering in de kerk op het actuele moment van de genezing blijft achterwege. Sporadisch bevat een woord van kennis een summiere toelichting op het ziektebeeld.

Desondanks – of misschien juist wel hierom – komt het zelden voor dat er niet wordt gereageerd op een woord van kennis. Tijdens het genezingsgebed dat hier wordt onderzocht, kondigt Tardif op een gegeven moment de genezing aan van een vrouw die “niet op het altaar kan zien”. Niettegenstaande het feit dat haar genezing “de hele nacht zal doorgaan”, weet ze het nu al, want ze “ziet al veel beter wat er hier gaande is”. Ondanks een viervoudig verzoek aan de betrokkene de hand omhoog te steken ter meerdere glorie van God, reageert er niemand. Tardif lijkt de verantwoordelijkheid voor deze ‘misser’ bij de patiënte te leggen – “dank u Heer, dank u Heer Jezus, wij danken u in haar naam, we beloven u dat we u zullen prijzen zodra ze zich bewust is van haar genezing ...” – en gaat onverstoorbaar voort met een volgend woord van kennis.

Latere reacties op woorden van kennis zijn inderdaad niet uitgesloten. Voorbeelden hiervan zijn ingezonden brieven in charismatische blaadjes of getuigenissen tijdens volgende bijeenkomsten. In deze gevallen maken de betrokkenen er melding van dat ze de heilzame effecten van de woorden van kennis waarin ze zich meenden te herkennen eerst op een later tijdstip ervoeren. Een ander vermeldenswaardig punt is dat Tardif benadrukt dat hij niet alle genezingen die tijdens de bijeenkomst plaatsvinden doorkrijgt: “er zijn vandaag zeker veel meer genezingen dan woorden van kennis die wij ontvangen.” Ook deze verkondiging geeft de aanwezigen de nodige speelruimte eerst op een toekomstig tijdstip een genezing te claimen.

Verder kan er sprake zijn van onduidelijke reacties. Tijdens de pinksterviering in Utrecht ontstond na een woord van kennis waarin de genezing van een verlamming werd aangekondigd enig tumult rond een rolstoel vlak voor het podium. Een vrouw verhief zich uit haar wagentje en deed ondersteund door vele armen enige pasjes naar voren. Zij liet zich echter al weer snel terugvallen in haar stoel. De tolk redde de situatie door uit te roepen: “Ze loopt, maar ze durft het nog niet. Blijf het proberen zuster, elke dag een beetje, heb vertrouwen in Jezus.” Ook in dit geval krijgt men de indruk dat de verstoring van het genezingsritme op het conto van de zieke werd geschreven.

De ongedetailleerdheid van de woorden van kennis is gezien de profetische waarde die charismatici eraan toeschrijven des te opmerkelijker. Tardif legt een woord van kennis als volgt uit: “De Heer geeft ons op het hart om een van de genezingen die Hij op dat moment aan het doen is aan te kondigen. Dat woord komt in ons op zoals een profetie in ons opkomt.” Aangezien een profetie (een boodschap die een gelovige in naam van God aan één of meerdere personen richt) in de charismatische visie “zo *precies* en zo *dwingend* (is) dat, als ze van een mens komt, ze op overmoed gaat lijken” (Smet 1975: 136; mijn benadrukking, GR),¹⁴ zou men verwachten dat de woorden van kennis die Tardif tijdens het genezingsgebed geeft op ondubbelzinnige wijze voorspellen welke mensen genezing ondervinden. Het tegendeel blijkt het geval te zijn. Het ontbreekt de woorden van kennis aan de bijzonderheden die een dergelijke voorspelling mogelijk maken. Ze zijn samengesteld uit algemene omschrijvingen waarin noch de ziekteverschijnselen noch de patiënten nauwkeurig worden aangeduid. De identificatie van de patiënten die een wonderbaarlijke genezing ten deel vallen vindt eerst *post factum* plaats, dat wil zeggen *na* de profetie en niet *in* de profetie, en bovendien ook nog op basis van vrijwillige aanmelding.

Uit de genezingsgetuigenissen die charismatici afleggen, blijkt dat de woorden van kennis, hoewel ze niet dwingend naar specifieke personen en ziekten verwijzen, toch 'werken'. Zieken komen tot de vaststelling dat de woorden van kennis die ze horen verkondigen op hen persoonlijk betrekking hebben. De onbepaaldheid van de woorden van kennis biedt de patiënten de mogelijkheid op een actieve en creatieve wijze te reageren op hun ziek-zijn en hun ziekte in een ander daglicht te bezien.

Conclusie

Op het eerste gezicht lijken de woorden van kennis die een voorganger tijdens charismatisch genezingsgebed uitsprekt 'take it or leave it'-situaties in het leven te roepen. Indien geen der gelovigen een 'genezingsaanbod' aanneemt, wordt er direct een volgend gedaan. Er lijkt geen tijd voor 'onderhandelingen' te worden gelaten.

Indien men echter de tijdsfactor incalculeert, blijken de woorden van kennis wel degelijk een proces van 'vraag en aanbod' in werking te zetten waarin voorganger en patiënten tot overeenstemming pogen te komen. Als gevolg van de ongedetailleerdheid van de woorden van kennis kunnen op het moment dat deze worden gegeven in principe alle aanwezigen die lijden aan de genoemde ziekte zich er in herkennen. De meeste woorden van kennis kennen dan ook een positieve respons in de vorm van een directe of latere genezingsclaim, afhankelijk van de tijd die het de betrokkenen kost hun claim substantie te verlenen in de vorm van een getuigenis. Aan de andere kant laat dit zelfde gemis aan bijzonderheden de mogelijkheid open dat uiteindelijk niemand op een zinvolle wijze de genezingsaankondiging in zijn of haar ervaring kan plaatsen, met als gevolg dat een genezingsclaim achterwege blijft.

Het patroon dat ten grondslag ligt aan een charismatisch genezingsgebed kan nu als volgt worden geformuleerd: met de woorden van kennis krijgen de patiënten bouwstenen aangereikt waarmee ze een verhaal kunnen produceren dat hun genezingservaring vorm en inhoud verleent. De relatie tussen de voorganger en de gelovigen is een dialectische die steunt op "a very human capacity to reach others forcibly and to allow the images and conceptualizations of another to guide one's actions and affect one's feelings" (Marcoux 1982: 193).

Noten

De auteur is cultureel antropoloog. Hij maakt deel uit van de redactie van het antropologisch tijdschrift *Etnofoor*.

1. Ik dank Birgit Meyer en de redactie van *Medische Antropologie* voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel.
2. Charismatici gaan ervan uit dat de Heilige Geest – naast de Vader en de Zoon één van de goddelijke personen in de trinitaire Godsvoorstelling van het christelijk geloof – in principe over iedere gelovige zijn gaven uitstort. Wat betreft aantal en ordening der charisma's lopen de opvattingen echter nogal uiteen. De Vlaamse charismaticus Smet (1983: 130-1) onderscheidt drie categorieën: a) gaven van onderricht (onder andere het woord van wijsheid en de gave van glossolalie oftewel

- de verkondiging in talen), b) gaven ten behoeve van de gelovigen (onder andere de gaven van geloof en de gaven om zieken te genezen en c) gaven van bestuur (onder andere de gaven van de herder en de gaven van leiding).
3. Volgens Kelsey heeft de spirituele dimensie van de Heilige Geest in het westerse christendom aan kracht ingeboet allereerst onder invloed van "the inroads of the rationalism of Aristotle in scholasticism and then from the pervasive influence of the agnostic 'Enlightenment' of the past two or three centuries" (1986: 17).
 4. Hetzelfde gaat op voor de charismatici die zich vanaf de jaren vijftig in de protestantse kerken manifesteerden. Dit neemt niet weg dat er inmiddels ook onafhankelijke charismatische stromingen de kop hebben opgestoken. Hun aanhangers wensen zichzelf noch als klassieke pentecostalen, noch als neo-pentecostalen te profileren.
 5. Bloch-Hoell (1964: 97) beschouwt *empiricism* naast *biblicism* als basis-principe van de pinkstertheologie.
 6. Zie voor 'getuigenis' als genre van charismatisch taalgebruik en over charismatische gebedsgroepen in het algemeen Roelofs 1990.
 7. Volgens Maes vormen deze beide aspecten "de meest opvallende bijdrage van charismatische vernieuwing" (1983: 8). Exponenten van het laatste facet zijn in zijn visie de 'charismatische mis' en een hernieuwde belangstelling voor biecht en ziekenzalving.
 8. Charismatici koppelen genezing niet exclusief aan het sacrament der zieken. Tardif beschouwt met name de eucharistie als "werkelijk het sacrament van de genezing" (Cassette: Effeta). MacNutt heeft genezing, afgezien van ziekenzalving, zien plaatsvinden in verbinding met biecht, eucharistie, doop en huwelijk, alleen niet met de confirmatie, maar dat "komt misschien omdat ik sinds mijn eigen confirmatie, dertig jaar geleden, er geen meer heb bijgewoond" (1974: 257).
 9. Het komt meermalen voor dat (zowel christelijke als niet-christelijke) geloofsgenezers claimen zelf religieuze genezing te hebben ervaren. Verder is het niet ongebruikelijk dat befaamde genezers of stichters van religieuze bewegingen hun roeping herleiden tot een doodservaring (Schoffeleers 1990: 117).
 10. Hollenweger vermeldt over genezende evangelisten de volgende bijzondere ervaringen: "some experience electric currents through their hands when they pray with the sick, others have a halo around their heads when they are photographed, and others again have oil appearing on their hands when they pray" (1988: 357).
 11. "We gebruiken geen methode, het is de Heer die geneest", aldus de voorganger van een genezingsdienst in het gebedshuis Rabboeni te Antwerpen in juni 1987. En Tardif benadrukt in het *Katholiek Nieuwsblad* van 1 juni 1990: "Ik heb nog nooit iemand genezen, ik bid alleen maar en Jezus geneest."
 12. Tardifs boek heeft ook gelovigen buiten de Lage Landen niet onberoerd gelaten. Dit moge blijken uit een brief die staat afgedrukt in het zomernummer van het tijdschrift *Getuigenis van Gods Liefde* (juli/aug. 1990: 14). Een zekere Eszther Molnar uit Boedapest schrijft dat zij tijdens het lezen van de Hongaarse vertaling genezen is van een peesontsteking aan de rechterhand die haar het schrijven onmogelijk maakte.
 13. *Trouw* (5 juni 1990) schatte het aantal aanwezigen op de Nederlandse pinksterviering van 2 juni 1990 te Utrecht op 3500. *Jezus Leeft!* (juli/aug. 1990: 3) telde "minstens 9000" bezoekers op de Vlaamse pinksterviering van 3 juni 1990 in Genk. Tijdens kleinschaliger evenementen komt het maximale bezoekersaantal niet boven enkele tientallen uit.
 14. Overigens mag de gave van kennis volgens Smet "niet verward worden met het kennen van verleden of toekomstige feiten die normaal niet gekend kunnen worden" (1983: 133). Smet wijkt op dit punt dus af van Tardif en MacNutt die dit charisma wel rangschikken onder de gaven van profetie.

Literatuur

Bloch-Hoell, Nills

1964 *The Pentecostal Movement. Its origin, development, and distinctive character.* Oslo: Universitetsforlaget.

Cassette. Effeta 8416-9: Pater E. Tardif/eucharistieviering en genezingsgebed. Eindhoven: Stichting Getuigenis van Gods Liefde.

- Chordas, Thomas J. & Steven Jay Gross
 1976 The healing of memories: psychotherapeutie ritual among catholic pentecostals. *The Journal of Pastoral Care* 30(4): 245-57.
- Getuigenis van Gods Liefde.*
 Katholiek Magazine. Eindhoven: Stichting Getuigenis van Gods Liefde.
- Harrell, David E.
 1975 *All things are possible: the healing and charismatic revivals in modern America.* Bloomington: Indiana University Press.
- Hollenweger, Walter J.
 1988 *The Pentecostals.* Peabody: Hendrickson Publishers.
- Jezus Leeft!*
 Maandblad van de Katholieke Charismatische Vernieuwing. Schoten: G. Colpaert.
- Kelsey, Morton T.
 1986 *Healing and christianity.* New York: Harper and Row.
- Laan, C. van der
 1990 Historisch overzicht. *Religieuze Bewegingen in Nederland* 20: 7-28.
- MacNutt, Francis
 1974 *Genezing. Lichamelijk, geestelijk, psychisch.* Laren: Novapres.
- Maes, Daniël o. praem.
 1983 *Charismatische vernieuwing. Historische achtergrond, ontwikkeling en betekenis.* Manuscript.
 1985 *Gebroken harten geneest Hij weer. Over het bidden voor innerlijke genezing.* Brochure.
- Marcoux, Marcene
 1982 *Cursillo. Anatomy of a movement.* New York: Lambeth Press.
- Rabuzzi, Kathryn Allen & Robert W. Daly
 1989 Editor's column. *Literature and Medicine* 8: vii-x.
- Roelofs, Gerard
 1990 Pinkstertaal onder rooms-katholieke charismatici: een benadering in termen van genres. *Religieuze Bewegingen in Nederland* 20: 105-17.
- Schoffeleers, Mathicu
 1990 Symmetrie en asymmetrie in religieuze symboliek: de lanswonde van Christus. *Etnofoor* 3(2): 115-33.
- Smet, Walter s.j.
 1975 *Ik maak alles nieuw. Charismatische vernieuwing in de kerk.* Tielt: Lannoo.
- Suenens, Kardinaal L.J.
 1975 *Een nieuw Pinksteren? Brugge: Emmaüs.*
- Suurmond, Jean-Jacques
 1990 De theologie van de pinksterbeweging. *Religieuze Bewegingen in Nederland* 20: 29-45.
- Tardif, Emiliano m.s.e.
 1985 *De kracht van het evangelie.* Gent: Tabor.
- Vansanten, Louis
 1979 *Genezingsdienst – Waarom?* Manuscript.